

Інна Ярошук
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н. С.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ЯВИЩЕ УНІВЕРСАЛЬНЕ

Поняття інтертексту пояснюють як явище «присутності» в тексті інших текстів і відоме воно у світовій літературі з давніх-давен. Факти текстуальних запозичень виявлені вже у Старому Завіті. «Чужий текст» досить широко використовувався в античній і середньовічній літературах та в епоху Відродження. На той час включення інших текстів у власний без спеціальних посилань було звичною практикою, однак теоретичне обґрунтування явища інтертекстуальності здобуває тільки у ХХ столітті.

На думку Н. Ніколіної, інтертекстуальність становить один із присутніх аспектів функціонування художнього тексту, поруч із референційним і комунікативним. Якщо референційний рівень виникає внаслідок відношення тексту до «того чи іншого реального або уявного предмета (референта) або ситуації» [6, с. 223], а комунікативний розгортається в процесі реалізації діалогу між автором і читачем, враховує можливу точку зору адресата, моделює його образ тощо, то інтертекстуальний (міжтекстовий) передбачає «виявлення «чужих» текстів, «чужих» дискурсів у складі аналізованого твору й визначення їх функцій» [6, с. 225]. Ю. Лотман зауважує: «Завдяки інтертекстуальним зв'язкам текст одночасно виступає і як «конденсатор культурної пам'яті», і як «генератор нових смислів», які виникають в результаті перетворення цитат, діалогу з літературною традицією, нових комбінацій уже відомих в історії культури елементів...» [5, с. 125].

Інтертекст як одне з центральних понять постструктуралістського літературознавчого аналізу було

введено Ю. Крістєвою у 1967 році й здобуло у світоглядній картині постмодернізму досить широке значення, в цілому характеризуючи постмодерністську чуттєвість [3, с. 100]. К. Ковальова називає серед джерел теорії інтертекстуальності теорію анаграм Ф. де Соссюра, вчення про пародію Ю. Тиньянова, концепцію діалогічності М. Бахтіна; зауважує, що значний вплив на розробку поняття інтертексту у філологічній науці ХХ ст. мали історична поетика А. Веселовського, праці російських формалістів П. Мєдведева і В. Волошинова, а також науковий доробок В. Жирмунського, Б. Томашевського, В. Шкловського, в якому обґрунтовано теорію еволюційного розвитку літературного твору. Універсальність явищ інтертекстуальності підтверджується концепціями американських дослідників Дж. Стіла та М. Уортона, які відносять виникнення цього феномену до початку писемної цивілізації й викладають історію інтертекстуальної теорії, починаючи від діалогів Платона [4, с. 140].

К. Ковальова виділяє дві глобальні концепції: широку (Р. Барт, М. Бахтін, Б. Гаспаров, Ж. Дерріда, Ж. Женетт, Ю. Крістєва, Ю. Лотман та ін.) і вузьку (І. Арнольд, П. Ван ден Хевель, Л. Деленбах, Н. Фатєєва та ін.). Вчена зауважує, що ці концепції не суперечать одна одній, а відрізняються об'єктом дослідження. Перша трактує інтертекстуальність як надзвичайно широкий спектр вербальних і невербальних засобів текстуальної взаємодії, що охоплює рівні змісту і його мовного втілення. Ця концепція дозволяє значно розширити «міжтекстовий простір, що об'єднує претексти (тексти-попередники) і «новий», «молодший» текст», залучаючи до нього «не тільки власне тексти літературних творів, а й стійкі жанрові форми, сюжетні схеми, архетипні образи й образні формули, «чужі» висловлювання, пов'язані з тим чи іншим культурним кодом» [6, с. 224–225]. Друга (вузька) концепція інтертексту полягає «у свідомому й маркованому

використанні міжтекстових зв'язків між певним текстом і текстом або групою текстів, що передують йому» [4, с. 140]. Широка концепція інтертексту співвідноситься дослідниками з постструктуралізмом (К. Ковальова) і літературознавчим аналізом тексту (В. Чернявська), вузька – відповідно – зі структуралізмом і лінгвістичним аналізом.

Концепція Ю. Крістевой, яка поклала початок постструктуралістським науковим рефлексіям довкола міжтекстуальних зв'язків, у свою чергу, постала на основі положень праці М. Бахтіна «Проблема змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості» (1924). Звертаючись до фундаментальних проблем естетичної своєрідності літератури, взаємодії її функцій змісту і форми, М. Бахтін зауважує, що митець у процесі творчості має справу не тільки з безпосередньою даністю реальної дійсності, а й з сучасною йому літературою й творами-попередниками. Взаємодія з полем літератури, як класичної, так і сучасної митцю, окреслюється поняттям «діалогічності», що полягає в подоланні письменником наявних літературних форм.

Художній твір, розглянутий як висловлювання, за концепцією М. Бахтіна, не тільки характеризується певною завершеністю, а й орієнтований на відповідне сприйняття й виникнення реакції реципієнта, тієї чи іншої «репліки у відповідь». Формою існування твору виступає текст, що розглядається науковцем широко – як «будь-який пов'язаний знаковий комплекс» і «первинна даність гуманітарних дисциплін» [1, с. 314].

Помітний внесок у розвиток теорії інтертекстуальності зробили представники тартусько-московської семіотичної школи Ю. Лотман і П. Тороп. Семіотики також висувають думку про текстуальний характер людської культури, трактуючи текст надзвичайно широко. Як прояви тексту розглядаються не тільки вербальні, а й вторинні семіотичні системи, наприклад, фотографія, предмети матеріальної культури тощо.

Середовищем творення й існування тексту завжди є семіотичний простір, який становить складний багатоплановий перетин інших текстів і характеризується складністю внутрішніх зв'язків [5, с. 42].

В основі поглядів на інтертекстуальність І. Смірнова лежить мовна концепція структуралізму. Учений наголошує на її процесуальному й смислопороджувальному характері. Згідно з концепцією вченого, значення художнього твору виникає внаслідок посилення на тексти-попередники і тексти-сучасники. Відповідно, інтертекстуальність розглядається науковцем у вимірах синхронії й діахронії [7, с. 191]. Як «обов'язкову й принципову відкритість матеріалу, який пронизує собою текст» [4, с. 141], розуміє інтертекстуальність Б. Гаспаров, ще не вживаючи при цьому відповідний термін. У праці науковця «Мова. Пам'ять. Образ», як і в концепції І. Смірнова, особливо акцентовано категорію пам'яті, наділеної мовною природою. Відповідно, мовна діяльність людини розгортається як «безперервний потік «цитації», що живиться ресурсами вербальної за своєю природою пам'яті [2, с. 134].

Н. Фатєєва зауважує, що, незважаючи на значний інтерес, який викликало у дослідників явище інтертекстуальності, мало хто з наковців запропонував докладні класифікації проявів інтертексту. Найбільш послідовні спроби узагальнення випадків інтертекстуальності здійснені П. Торопом і Ж. Женеттом.

Незважаючи на авторитетність класифікацій П. Торопа і Ж. Женетта, Н. Фатєєва зауважує, що обидві мають доволі загальний характер, і пропонує власну, яка враховує досвід попередників і водночас охоплює ті випадки інтертекстуальних зв'язків, які лишилися поза увагою В. Торопа і Ж. Женетта. Концепція Ж. Женетта стає основою для класифікації Н. Фатєєвої, «а принципи, запропоновані В. Торопом (виділення способів і рівнів прилягання), стають точкою відліку для таких категорій, як

атрибутованість – неатрибутованість запозиченого тексту або його частини, явний або прихований характер атрибуції, спосіб і обсяг представлення вихідного тексту в тексті-реципієнті» [8, с. 121]. Крім того, як зауважує дослідниця, у своєму підході до класифікації текстової взаємодії вона врахувала здійснене І. Смірновим розмежування конструктивної і реконструктивної інтертекстуальності.

Отже, результатом аналізу й узагальнення попередніх підходів у концепції Н. Фатєєвої стає така доволі розгалужена система інтертекстуальних зв'язків.

Отже, множинність поглядів на явище інтертекстуальності, яка в найзагальнішому розумінні може бути зведена до двох концепцій міжтекстових зв'язків – широкої і вузької, – засвідчує складність цього феномену. Ряд дослідників (Н. Фатєєва, Н. Ніколіна та ін.), навіть пропонуючи розгорнуту типологію випадків інтертекстуальності, наголошують на існуванні й інших прикладів цього явища, не охоплених виробленими класифікаціями.

Література

1. Бахтін М. Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. 633 с.
2. Гаспаров Б. Язык. Память. Образ. Москва, 1996. 352 с.
3. Ильин И. Интертекстуальность. *Современное зарубежное литературоведение*. Энциклопедический справочник. Москва : Интрада, 1996. С. 218.
4. Ковалева К. Интертекстуальность и аспекты ее изучения. *Наукові записки. Сер. «Філологічна»*. Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 140–143.
5. Лотман Ю. Культура и взрыв. *Семиосфера*. Санкт-Петербург : «Искусство-СПБ», 2000. С. 112–146.
6. Николина Н. Филологический анализ текста :

учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 256 с.

7. Смирнов И. Порождение интертекста: элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Пастернака. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1996. 191 с.

8. Фатеева Н. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. С. 301.

Ярошук Інна – здобувач ступеня вищої освіти магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська література ХХ – початку ХХІ століття.

Ірина Ярошук

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Поляруш Н. С.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Екзистенціалізм є однією з філософських течій, передумовою якої став поступ філософської думки, що не міг знехтувати загадковою людською сутністю. Людині кінця ХІХ – початку ХХ століття ставало тісно в рамках Абсолюту, для неї були вагомими вибір та пошук сенсу або причин беззмістовності власного існування. А останнє усвідомлювалося як боротьба зі світом та із власним «Я». Виникла гостра необхідність осмислити «найсокровенніше ядро людини» [1, с. 68] – її екзистенцію.

Екзистенціалізм швидко знайшов своє місце в системі поглядів та філософських концепцій ХХ століття, яке кваліфікується як час втрати чітких орієнтирів, руйнування традиційних морально-етичних норм та борсання людини в потоці власної невизначеності. Сучасні